

ОЛОВЕН ПЕЧАТ НА ИРИНА ПАЛЕОЛОГИНА ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД ЛЮТИЦА

Филип ПЕТРУНОВ

Средновековният град Лютица се намира на 45 км западно от Адрианополис, днес Одрин, който през XIII – XIV в. е важен административен и военен център в южна Тракия. Проучванията в последните години дават все по-интересен и богат материал (Петрунов 2019, 175 – 180; Петрунова, Петрунов 2018, 5 – 27 и др.). През археологическия сезон на 2018 година, при разчистване на пространството между единствената крепостна порта, разположена на западната крепостна стена и голямата сграда югоизточно от нея, са събрани и обработени над 2000 фрагменти керамика, над 1000 броя животински кости и миди. Инвентирани са 187 предмети от олово, бронз и желязо в контекста на XIII – XIV век. Между тях има върхове за стрели, закопчалки за книги, копчета, шила, игли, пробои и много други предмети от бита, снаряжението, както и монети, свързани с паричните процеси от периода (Дочев 2017, 174). Една от по-интересните находки е печат на императрица Ирина (Монфератска) Дукина Комнина Палеологина (1274 – 1317). Подобна находка не е откривана при редовни археологически проучвания от българските земи и поради тази причина смятам, че точно тук е мястото да бъде представена. Това е първият печат на Ирина Палеологина, намерен в България. В публикация на G. Zacos и A. Vaglerу са представени четири, други два са от Ермитажа и от колекцията на Дъмбъртан Оукс, Вашингтон (Zacos, Vaglerу 1972, 120 – 121). Подробен преглед върху женския образ в инсигниите на монархиите от периода прави Жения Жекова в труда си „Византийската императрица върху монетите и печатите“ (Жекова 2017, 206 – 207).

По типологията на G. Zacos и A. Vaglerу, печатът е отсечен в Тесалоники – Солун, между 1310 и 1317 година (Zacos, Vaglerу 1972, 120 – 121). Тази идентификация е направена по специфичното изписване на буквите А и Δ в двата вертикални надписа около изобра-

жението на императрицата. Във въпросния корпус са представени четири печата на Ирина Палеологина, а разглежданият в тази публикация е сходен с иконографията на номер 126d.

Тук е добре да бъдат споменати и някои обстоятелства, отнасящи се към конкретната хронологическа рамка, а именно първите две десетилетия на XIV век Ирина (Йоланта дьо Монфера) Дука Комнина Палеологина (Papadopoulos 1962, 35) е втора съпруга на Андроник II. Първата му съпруга е Ана, дъщеря на Стефан Арпад, унгарски крал. Сватбата им се е състояла през 1273 г. От този брак Андроник II има двама сина Михаил (по-късно съимператор) и Константин. През 1285 г. Андроник II се жени за втори път за Йоланта дьо Монфера, която се считала за символична наследничка на Солунското княжество на Бонифаций дьо Монфера, основано през 1204 г. Веднага след брака си Йоланта получава името Ирина и от Андроник II има 4 деца: трима сина – Теодор, Димитър и Йоан, както и дъщеря Симония или Симонида, която на 6 години е омъжена за сръбския крал Стефан II Урош Милутин (1282 – 1320) през 1296 г.

Бонифаций дьо Монфера, крал на Солун е дядо на Ирина по бащина линия. Моминското ѝ име Йоланда идва от баба ѝ по майчина линия, Виоланта Арагонска, съпруга на крал Алфонсо X на Кастилия, Леон и Галисия, управлявал между 1252 и 1284 г. Фамилията Монфера не запазва прекия си контрол над Тесалоники след 1264 г., но продължават да се назовават „крале на Тесалоники“ (Nicol 1994, 48). Ирина е омъжена на 14 годишна възраст още през 1285 г. Въпреки младата си възраст, тя твърде добре усвоява политическите и икономическите процеси в империята и след по-малко от 20 години Ирина Палеологина напуска Константинопол, като около 1300 г. се установява в Тесалоники. Както със знатния си западен произход, така и с това, че е съпруга на императора и майка на четири негови деца, Ирина се ползва с редица привилегии. За ползването на такива от по-малките или областни градове, подробен преглед прави Ангелов в труда си „История на Византия“ (Ангелов 1972, 71 – 74). Василиса Ирина умира в Драма през 1317 г. След това тялото ѝ е преместено в Константинопол, в манастира „Христос Пантократор“ (Papadopoulos 1962, 35).

По старата практика „на тоягата и моркова“ са въвеждани редица административни и фискални политики. За спешното набиране на средства, за разплащане с каталаните, за оборудване на войската и за нейната издръжка и изхранване, в империята е въведена парична реформа от 1305 г. (Дочев 2017, 174). Успоредно с това имперската власт умело борави и с редица други способности. Като например отчуждаването на поземлени имоти от париците на местните управници. Важната тук практика е тази за делегирането на пра-

ва, отпускани със специални „христовули“ от императорския двор (Ангелов, 1972, 71 – 74). На „гръцките христовули“ се позовава и цар Стефан Душан в своя „Законник“, като през 1349 г. търси някои свои стари привилегии от края на XIII в. (Ангелов 1972, 73). Наред с други градове, вероятно и в този полихнийон, познат днес като „Лютица“ (Петрунова, 2008, 403) е изпратен такъв нарочен документ за търговия и доставки. Такава привилегия получава и Монемвасия и други, където освен намаляването върху тежестите на имотите се предвижда и освобождаване от комерсион при търговски дейности след 1316 г.

Вероятната поява на моливдовула на Ирина Палеологина би могла да се отнесе още в първото десетилетие след 1300 г., веднага след началото на нейното управление в Тесалоники, именно като проява на тази спешна нужда от набиране на средства и като способ за привличане на допълнителен ресурс и/или утвърждаване на нейната власт в района. Вероятността за подобен акт се увеличава допълнително, като се вземе предвид, че грамотите, издадени за местното самоуправление на Тесалоники, датират още от началото на XIII в. Те са препотвърждавани през годините, както от самите Монфера, така и от Йоан Дука Ватаци и от Андроник II Палеолог (Ангелов 1972, 71 – 72). Наред с местното самоуправление, а и с пристигането на Ирина Палеологина в града, възможностите за развитие на стокообмена и търговските взаимоотношения в района на Адрианополис се увеличават многократно. Не случайно Ирина е запомнена от историята като силна и самостоятелна управителка с характерните за западно европейските монарси черти. Този печат е и проявление на гореизложеното. Образът на Богородица на трон, е символното изражение на тази власт. Тронът ѝ е царствен и величествен, обсипан със скъпоценни камъни и украса, изпълнена чрез схематични точки. Символното звучене на този образ и смисълът на неговото използване е благодарение на жизнения път на Ирина Палеологина. Нейната позиция и произход я превръщат в „царица на всички царици“ за един макар и кратък, силно наситен със събития период. На лицевата страна императрицата е изобразена и като равноапостолната Св. Елена (държи в дясната си ръка жезъл с три топченца на върха, символ на Св. Троица. Това е препратка към символа на върховната божествена, непреходна власт, давана на ромейските императрици от Божията майка, както това е практика и при императорите, дадена от Исус Христос с титлата „Rex Regnantium“ („цар на царете“).

В следващите десетилетия на XIV в. са познати сходни в иконографско отношение монетни емисии на византийски и български монарси, между тях е медната емисия на Йоан V с Ана Савойска (1351 – 1354) от Тесалоники (Дочев 2017, 187). Друго изображение

на права царица с островръха корона и скиптър откриваме и върху монетите на цар Иван Александър с Теодора (Дочев 2009, 167 – 172), както и върху монетите на цар Иван Срацимир и Ана (Дочев 2009, 241 – 243).

В прегледа на публикациите е видно, че в България от императриците на династията Палеолози са намерени печати само на Ана Палеологина (Савойска, съпруга на Андроник III Палеолог (1328 – 1341), на Елена Асенина Палеологина, съпруга на Йоан V Палеолог (1341 – 1391) и на Елена Палеологина, съпруга на Мануил II Палеолог (1391 – 1425) (Божилов 1985, 247 – 400; Йорданов 2009, 112 – 113).

Въпреки силно нарушената контекстна среда на откриване (сградата от XIV в. е унищожена през османската епоха, като място за добив на инертни материали), печатът е в сравнително добро състояние. Той е предаден за съхранение в Националния исторически музей, а направените анализи и опис носят следните характеристики: печат – олово с полеви № 13. Лице – изображение на Св. Богородица с Младенеца; гръб – изображение на императрица Ирина Палеологина в цял ръст обградена от надпис.

1

Описание (Обр. 1 а,б)

Лице: Императрицата права, насреща, с висока, разширяващата се в горната си част леко назъбена корона, с дълги перпендулии, маниакион (яка), дивитисион и дълга до петите хламида, богато украсени с перли и скъпоценни камъни; в дясната си ръка държи скиптър, украсен на върха с три топченца, а лявата е положена на гърдите;

Надпис в две колони:

Ляво поле:

+
IERH
NIEV
SEBE
TATH
AVGV
TA

Дясно поле:

KO
MNH
NHAV
KENA
HПAΛ
AIOY
GIN
A

„Ирина благочестива, божествена севаста Комнина Дукина Палеологина, Опакo: Богородица на трон, без облегалo, с туника и мафорион, държи пред гърдите си медальон с изображение на младенеца Христос. В горната част от ляво и отдясно М-Р ΘV с линия за съкращения отгоре. Ограждане с точки. Диаметър – 3,18 см; дебелина – 0,38 см; тегло – 23,23 гр.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Ангелов 1972:** Д. Ангелов. История на Византия 1204 – 1453. Трета част, четвърто издание. Наука и изкуство, София, 1972.
- Божилoв 1985:** И. Божилoв. Фамилията на Асеневици. Част II. Асеневици във Византия. София, 1985.
- Дочев 2009:** К. Дочев. Българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. Каталог. Велико Търново, 2009.
- Дочев 2017:** К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обръщение на Българската държава 1259 – 1396. Велико Търново, 2017.
- Жекова 2017:** Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. Велико Търново, 2017.
- Jordanov 2009:** I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. 3, Sofia, 2009.
- Петрунова 2008:** Б. Петрунова. Християнската култура в средновековна България. За един кръст от крепостта Лютица до Ивайловград. Велико Търново, 2008.
- Петрунова, Петрунов 2018:** Б. Петрунова, Ф. Петрунов. Лютица мраморният град-закрилник на Източните Родопи. Книга първа, София 2018.
- Петрунов 2018:** Ф. Петрунов. Нови данни за монетната циркулация от епохата на Второто Българско царство в средновековния град Лютица. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 175 – 180.
- Петрунова, Петрунов, Кирякова 2019:** Б. Петрунова, Ф. Петрунов, В. Кирякова. Археологически проучвания на крепостта Лютица. – Археологически разкопки и открития през 2018 г. София, 2019, 533 – 535
- Nicol 1994:** Donald M. Nicol. Byzantine Lady: Ten portraits, 1250 – 1500. Cambridge University Press 1994.
- Zacos, Vaglery 1972:** G. Zacos, A. Vaglery. Byzantine lead seals, Volume one. Basel, 1972.
- Papadopoulos 1962:** A. Papadopoulos. Versuch einer Genealogie der Palaiologen. Amsterdam, 1962.

LEAD SEAL OF IRENE PALAIOLOGAN FROM THE MEDIEVAL
TOWN OF LYUTITSA

Philip PETRUNOV

(Summary)

The Medieval town – fortress of Lyutitsa is located 45 km west of Hadrianopolis, Edirne of today, at that time an important administrative and military centre in the Southern Thrace. One of the most interesting findings in 2018 was the seal of Empress Irene (of Montferrat) Doukaina Komnene Palaiologan (1274 – 1317). A similar seal has not been discovered so far during regular archaeological research on the Bulgarian territories. The molybdobulla was struck in Thessaloniki and Zacos and Vagler describe the type under N 126d.

Irene (Yolande de Montferrat) Doukaina Komnene Palaiologan was the second wife of Andronikos II, considered to be a symbolic heir to the Boniface de Montferrat's Principality of Thessaloniki. On the obverse the Empress is depicted as the Equal to the Apostles St. Helena. This is a reference to the symbol of the supreme divine intransitive power granted to the Roman Empresses by the Theotokos presented on the reverse of the seal. From the following decades of the 14th c. we know coin emissions of Byzantine and Bulgarian monarchs similar in iconographic aspect.

There is a legend around the representation of the Empress arranged in two vertical columns:

Irene pious divine sebasta Komnene Doukaina Palaiologan

The molybdobulla is housed in the National Museum of History in Sofia.